
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ГЕРОЇЗМУ ПІД ЧАС ВІЙНИ: СУСПІЛЬНИЙ ДИСКУРС І ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ПРАКТИКИ

Храбан Т. Є.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-619-5-14>

ВСТУП

У часи кризи публічний дискурс характеризується зростанням кількості героїчних наративів, сповнених використанням концептів «герой» і «героїзм». Певною мірою це пов'язано з тим, що герої та героїні постають як надихаючі та життєстверджуючі образи, чії історії дають змогу людям долати труднощі, знаходити сили і рухатись уперед^{1 2}. З іншого боку, розглядаючи героїзм як «окремий стан втіленої в повсякденності свідомості з певними параметрами»³, вважається, що ніколи не буває цілковитої відсутності героїзму, а швидше за все, спостерігається його низький, середній або максимальний прояв – кожна людина біологічно, психологічно, соціально і духовно спроможна бути героєм⁴. Такий підхід пояснює перенасичення періодів воєн і криз героїчними постатями. Героїчна трансформація людей під час кризи та стресу, за яких вони демонструють адаптивність, контроль і координацію, зумовлює поширеність і водночас невловимість цього феномена⁵, ставлячи перед академічною спільнотою питання, що означає концепція героїзму для сучасного покоління⁶.

¹ Allison S. T., and Goethals G. R. *Heroes: What They Do and Why We Need Them*. New York: Oxford University Press, 2010. 20 p.

² Kinsella E. L., Ritchie T. D., & Igou E. R. Zeroing in on heroes: A prototype analysis of hero features. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2015. Vol. 108. No. 1. P. 114–127. <https://doi.org/10.1037/a0038463>

³ Efthimiou O. *The hero organism: advancing the embodiment of heroism thesis in the twenty-first century*. Handbook of Heroism and Heroic Leadership, 2016. 24 p.

⁴ Keczer Z., File B., Orosz G., Zimbardo P.G. Social Representations of Hero and Everyday Hero: A Network Study from Representative Samples. *PLoS ONE*. 2016. Vol. 11. No. 8. e0159354. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0159354>

⁵ Efthimiou O., op. cit.

⁶ Franco Z. E., Blau K., & Zimbardo P. G. Heroism: A conceptual analysis and differentiation between heroic action and altruism. *Review of General Psychology*. 2011. Vol. 15. No. 2. P. 99–113. <https://doi.org/10.1037/a0022672>

Така ситуація характерна і для України, населення якої, переживаючи тяготи війни, стає активним учасником ревізії концептуалізації героїзму і пропонує багатоаспектний підхід до цього феномену. Ґрунтуючись на ідеї «походження героїзму на основі потреби», запропонованій С. Еллісон і Г. Готтальс⁷, можна припустити, що українське суспільство в історичний період Російсько-української війни відчуває потребу в конкретних типах героїв і вносить свої корективи в концептуалізацію героїзму, завдяки чому концепція героїзму розширює свій емоційний компонент і може розглядатися як комплекс почасти міфічних, почасти вигаданих, але, ймовірно, важливих культурних маркерів передбачуваного об'єднання нації навколо ключових цінностей, символів і знаків⁸.

Концепції героя та героїзму в суспільстві мають важливі соціально-психологічні функції. Вони можуть стати підґрунтям для формування «самоєфективності», котра дотична особистому сприйняттю своєї здатності досягти успіху в тій чи іншій ситуації завдяки своїм діям. Спостереження за успіхами інших здатне активізувати потребу в досягненнях, ініціювати внутрішню мотивацію та відчуття власної значущості, сприяти формуванню Я-концепції та самооцінки, які дають змогу людям досягати високих рівнів і поводитися морально, навіть якщо це важко⁹. Концепції героя та героїзму беруть участь у формуванні ідентичності людини. Це особливо важливо в підлітковому віці, коли героїчні концепції допомагають молодим людям експериментувати з власним самовідчуттям і розвивати чітке уявлення про свою автентичну сутність¹⁰. При цьому відбувається формування уявлень про ідеальне «Я», яке посилює внутрішню мотивацію, зміцнює прагнення до досягнення важливих цілей, знижує ймовірність антисоціальної та аутодеструктивної (саморуйнівної) поведінки^{11 12}. Ідеальне «Я» виступає як саморегуляція, яка мотивує до самовдосконалення та просоціальної

⁷ Allison S. T., Goethals G. R. Now he belongs to the ages. The heroic leadership dynamic and deep narratives of greatness. Pp. 167–183 in G. R. Goethals, S. T. Allison, R. M. Kramer, & D. M. Messick (eds). *Conceptions of leadership: Enduring ideas and emerging insights*. New York: Palgrave Macmillan, 2014.

⁸ Peabody B., & Jenkins K. *Where have all the heroes gone? The changing nature of American Valor*. Oxford University Press, 2017. 256 p.

⁹ Goethals G. & Allison S. Making Heroes: The Construction of Courage, Competence, and Virtue. *Advances in Experimental Social Psychology*. 2012. Vol. 5 No. 46. P. 183–235. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-394281-4.00004-0>

¹⁰ Kinsella E. L.; English A., and McMahon J. Zeroing in on Heroes: Adolescents' Perceptions of Hero Features and Functions. *Heroism Science*. 2020. Vol. 5 No. 2. P. 1–45. URL: <https://scholarship.richmond.edu/heroism-science/vol5/iss2/2>

¹¹ Bray P., & James P. Reviewing the Heroic Experience: A Humanistic and Existential Counselling Perspective. *Heroism Science: An Interdisciplinary Journal*. 2019. Vol. 4. <https://doi.org/10.26736/hs.2019.01.06>

¹² Ross S. L. Who Put the Super in Superhero? Transformation and Heroism as a Function of Evolution. *Frontiers in psychology*. 2019. Vol. 9. Article 2514. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02514>

поведінки, що проявляється в посиленні уваги до потреб інших людей, готовності допомогти їм¹³. Крім того, звернення до героїчних концепцій може набувати форми копінг-стратегій^{14 15}, які сприяють посттравматичному зростанню: люди, інспіровані героями, схильні приймати нові здорові переконання та цінності, дивитись на себе та світ більш позитивно, здобувати мудрість та більше цінувати життя¹⁶. Концепції героя та героїзму відіграють культуротворчу роль взірця для наслідування¹⁷, який виконує дуже важливу консолідуючу функцію в суспільстві, стираючи деякі кордони між соціальними групами¹⁸.

Героїчні концепції не є статичними, вони зазнають змін під впливом широкого культурного та історичного контексту. Слід зазначити, що навіть в межах однієї й тієї самої культури різні соціальні та професійні групи можуть мати різні концепції героя та героїзму^{19 20}. Г. Руш вважає, що особливо сприятливим середовищем для вивчення героїчних концепцій є збройні сили. Це твердження ґрунтується на двох чинниках: 1) війна відкриває безліч можливостей ризикувати своїм життям заради блага інших людей, 2) в армії існують офіційні процедури заохочення видатних сміливців нагородами²¹. Сучасні війни справляють суттєвий вплив на розуміння героїзму, що може істотно вплинути на сьогодишню актуальну концепцію і призвести до метаморфоз традиційних визначень героїзму. Е. Стайс вказує, що «суперечливість героїзму якраз і робить його привабливим. Героїзм – це соціальна, а не особиста атрибутція, але

¹³ Stice E. Leading like lions: The model junior officer in the Great War and a critique of present-day mainstream leadership models. *Leadership*. 2023. Vol. 19 No. 5. P. 431–455. <https://doi.org/10.1177/17427150231198767>

¹⁴ Keck B., Compton L., Schoeneberg C., Compton T. Trauma Recovery: A Heroic Journey. *Heroism Science*. 2017. Vol. 2. No. 1. Article 5. <https://doi.org/10.26736/hs.2017.01.05>

¹⁵ Khraban T. E., & Silko O. V. Combat and military-professional stress: the influence of emotions and emotional states on the choice of coping strategies. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*. 2022. Vol. 8. P. 71–87. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2022-8-6>

¹⁶ Allison S. T., & Green J. D. Nostalgia and Heroism: Theoretical Convergence of Memory, Motivation, and Function. *Frontiers in psychology*. 2020. Vol. 11. Article 577862. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.577862>

¹⁷ Schindler S., Pfattheicher S., Reinhard M. & Greenberg J. ‘Heroes aren’t always so great!’ – Heroic perceptions under mortality salience. *Social Influence*. 2019. Vol. 14. No. 3-4. P. 77–91, <https://doi.org/10.1080/15534510.2019.1656668>

¹⁸ Allison S. T., & Green J. D., op. cit.

¹⁹ Schindler S., Pfattheicher S., Reinhard M. & Greenberg J. ‘Heroes aren’t always so great!’ – Heroic perceptions under mortality salience. *Social Influence*. 2019. Vol. 14. No. 3-4. P. 77–91, <https://doi.org/10.1080/15534510.2019.1656668>

²⁰ Keczer Z., File B., Orosz G., Zimbardo P.G. Social Representations of Hero and Everyday Hero: A Network Study from Representative Samples. *PLoS ONE*. 2016. Vol. 11. No. 8. e0159354. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0159354>

²¹ Rusch H. Heroic behavior: A review of the literature on high-stakes altruism in the wild. *Current opinion in psychology*. 2022. Vol. 43. P. 238–243. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2021.07.024>

сам вчинок часто є поодиноким, екзистенційним вибором. Він історично, культурно і ситуативно зумовлений, тому герої однієї епохи можуть виявитися злочинцями в інший час. Світові війни минулого століття драматично вплинули на нашу концепцію героїзму, і по мірі того, як наше суспільство дедалі більше зміщується у бік інформаційно-технологічного, мережевого та відцифрованого майбутнього, на запитання про те, що позначатиме поняття «герой» для нинішнього покоління, ще треба знайти відповідь²².

Складність і багатоманітність концепту «героїзм» посилюється гендерними аспектами. Істотне зрушення в концептуалізації героїзму пов'язане зі збільшенням кількості жінок у професіях і соціальних ролях, пов'язаних із ризиком для життя. Таким чином, в Україні склалася ситуація, яка якнайкраще сприяє вивченню інтеграції героїзму і гендеру. У контексті державної політики із забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, що проводиться в Україні, аналіз концептуалізації героїзму надає унікальну можливість дослідити рівні прийняття таких традиційно маргіналізованих груп, як жінки. Крім того, як зазначають С. Бекер та А. Іглі, привернення уваги широкої аудиторії до жіночого героїзму допоможе не лише модифікувати психологічні теорії, що стосуються прийняття ризику, героїзму та гендеру, а й спричинити деякі культурні зрушення, унаслідок яких героїзм розглядатиметься як більш андрогінний²³.

1. Концептуальні засади дослідження героїзму

Е. Кінселла з колегами зазначає, що поняття героїзму є досить нечітким і складним, і, як і багато інших повсякденних понять, його важко сформулювати за допомогою простого, дефінітивного підходу²⁴. Дослідники зробили спроби розробити об'єктивне визначення героїзму, але цьому перешкоджає факт, що героїзм зрештою є ментальною та соціальною конструкцією, тож на перший план виходить ярлик, який люди навішують на героя, – їхнє сприйняття героїзму, – а не суворі класифікації дій цієї людини як героїчних²⁵. У межах біхевіористського підходу героїзм розглядають як екстремальну просоціальну поведінку, що 1) зорієнтована на надання допомоги іншим людям, а також на підтримку соціально схвалюваних ідеалів або нових соціальних стандартів; 2) відбувається без примусу та без переслідування особистої вигоди (навіть

²² Stice E., op. cit.

²³ Becker S. W., Eagly A. H. The heroism of women and men. *The American psychologist*. 2004. Vol. 59. No. 3. P. 163–178. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.3.163>

²⁴ Kinsella E. L.; English A., and McMahon J., op. cit.

²⁵ Allison S. T., & Green J. D., op. cit.

у воєнному контексті героїзм залишається вчинком, який виходить за межі дій, передбачуваних військовим обов'язком); 3) супроводжується значним ризиком і вимагає самопожертви; 4) передбачає усвідомлення суб'єктом можливих ризиків/витрат²⁶. Особистісний підхід до визначення героїзму приділяє більше уваги людським характеристикам, що лежать в основі такої поведінки: емпатії, відданості, самовідданості, безкорисливості, пристрасності та мужності^{27 28}. Е. Кінселла з колегами ідентифікували 26 найбільш репрезентативних рис героя, починаючи від центральних характеристик (наприклад, альтруїстичність, хоробрість, впевненість, мужність, рішучість, чесність, самовідданість) і закінчуючи периферійними характеристиками (наприклад, скромність, ініціативність, доброзичливість)²⁹. Центральні характеристики забезпечують легшу ідентифікацію героїв, активують концепцію героїзму і використовуються свідомістю людини для приписування іншим людям героїчного статусу. Периферійні риси героїв відображають суб'єктивні уявлення про героя³⁰. Попри деякі відмінності у визначенні репрезентативних рис героя, можна виокремити ознаку, яку всі дослідники вважають основною відмінністю героїзму в сучасних західних культурах, – самовідданість, тобто герої – це люди, які жертвують собою заради інших і служать іншим³¹. Г. Руш зазначає, що таке вузьке визначення героїзму передбачає, що надання статусу героя є соціальним процесом і, що надання статусу героя може виконувати цілу низку функцій³².

Е. Stice [5] виокремив дванадцять підтипів героїв, згрупованих за такими факторами, як тип ризику і модель ситуацій, які потребують героїчних дій. Тип ризику «фізична небезпека» продукує два підтипи героїв: 1) військові та інші герої, хто виконує свої посадові обов'язки в умовах кризових та екстремальних ситуацій, підвищеного ризику та небезпеки. Героїчні вчинки повинні виходити за рамки службового обов'язку; 2) цивільні герої, чия робота не розглядається як небезпечна та

²⁶ Stice E., op. cit.

²⁷ Goethals G.R. and Allison S.T. Mystery and Meaning: Ambiguity and the Perception of Leaders, Heroes, and Villains. *The Romance of Heroism and Heroic Leadership* / Eds. G.R. Goethals, and S.T. Allison. Emerald Publishing Limited, Bingley, 2019. P. 7–39. <https://doi.org/10.1108/978-1-78756-655-220191002>

²⁸ Hoyt C. L., Allison S. T., Barnowski A., & Sultan A. Lay theories of heroism and leadership: The role of gender, communion, and agency. *Social Psychology*. 2020. Vol. 51. No. 6. P. 381–395. <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000422>

²⁹ Kinsella E. L.; English A., and McMahon J., op. cit.

³⁰ Kinsella E. L.; English A., and McMahon J., op. cit.

³¹ Stanley M. L., Shepherd S., & Kay A. C. Heroization and ironic funneling effects. *Journal of personality and social psychology*. 2023. Vol. 125. No. 1. P. 29–56. <https://doi.org/10.1037/pspa0000336>

³² Rusch H., op. cit.

екстремальна, але вони готові свідомо ризикувати своїм власним життям, щоб врятувати інших від смерті або каліцтва. Тип ризику «соціальна самопожертва» призводить до виникнення інших десяти підтипів героїв: 1) релігійні діячі, які виступають у ролі вчителя або суспільного зразка служіння. Для них характерне самовіддане релігійне служіння впродовж усього життя, що втілює вищі принципи або відкриває нові релігійні/духовні засади; 2) політико-релігійні діячі. Це – релігійні лідери, які звернулися до політики, щоб здійснити прогресивні зміни у суспільстві, або політики, які мають глибоку систему духовних переконань, що лежить в основі політичної практики; 3) мученики. Вони представлені релігійними або політичними діячами, які свідомо (інколи навмисне) наражають своє життя на небезпеку в інтересах справи або задля привернення уваги до несправедливості та важливих тем; 4) політичні або військові лідери. Зазвичай вони очолюють націю або групу під час війни чи катастрофи, стають об'єднувачами нації, формують спільне бачення проблем та шляхів їх вирішення, можуть втілювати в собі якості, які вважаються необхідними для виживання групи; 5) шукачі пригод/дослідники/першовідкривачі; 6) герої науки. До них належать люди, котрі проводять наукові дослідження, результати яких мають важливе значення для подальшого існування та розвитку людства; 7) добрий самаритянин. Це ті люди, які першими приходять на допомогу у ситуації, що передбачає значні обмеження для альтруїзму; 8) люди, які досягають успіху всупереч труднощам і тим самим є соціальним, моральним прикладом для інших; 9) герої бюрократії. Вони представлені співробітниками великих організацій, які беруть участь у спірних ситуаціях усередині колективу або між відомствами. Їх вирізняє принципова поведінка, вони чинять опір зовнішньому тиску, щоб захистити і забезпечити благополуччя майбутніх поколінь; 10) викривачі. Це ті люди, які, будучи обізнаними про незаконну або неетичну діяльність в організації, оприлюднюють цю інформацію з метою домогтися змін, не чекаючи за це публічного визнання або винагороди³³. У нашій культурі поняття «герой» є доволі поширеним, і його вивчення становить інтерес для соціально-психологічних досліджень, оскільки наявні в суспільстві концепції героя та героїзму відображають моделі поведінки різних людей.

2. Героїзм у сучасних наукових дослідженнях: соціально-психологічний та гендерний вимір

Постійне зростання усвідомлення людством катастрофічних та екзистенціальних загроз, як-от глобальна пандемія, штучний інтелект, що

³³ Stice E., *op. cit.*

може вийти з-під контролю, ядерна війна, сприяло збільшенню кількості досліджень феномена героїзму. Ці дослідження останнім десятиліттям дедалі більше спираються на емпіричні дані. Дослідження феномена героїзму стали науковою галуззю, до якої залучаються поняття і методи нейровізуалізації, поведінкової теорії ухвалення рішень, N-аналізу архівних даних, з'явилися перші багатообіцяючі спроби моделювання контекстів ухвалення рішень із високим ступенем ризику у віртуальній реальності³⁴. Для цього дослідження, виконаного в напрямі соціальної психології та психолінгвістики, інтерес становлять праці, в яких зроблено акцент на конструктивістських процесах соціального сприйняття і розуміння героїзму. Г. Гоеталс та С. Еллісон стверджують, що люди ідентифікують героя в тому разі, коли когнітивна схема людини містить структуровані групи понять героїзму, і коли знання про якості, дії та сценарії поведінки героя достатньою мірою збігаються з цією схемою³⁵. Потім, дотримуючись принципів схематичного сприйняття цілого образу, когнітивна побудова героїв передбачає процес заповнення відсутніх фрагментів відповідно до принципів гештальтпсихології. При цьому психічне конструювання і формування героїв відбувається для задоволення важливих фізичних, емоційних та екзистенціальних потреб людини. Основні постулати цієї теорії було застосовано як аналітичну основу для дослідження героїчного лідерства під час російсько-української війни. Так, М. Захара-Шиманська³⁶ зосередила увагу на механізмах персоніфікації героїзму та злочинства в цьому конфлікті.

Беручи до уваги війну, що триває на території України, і ситуацію, коли величезна частина населення залучена до активних воєнних дій або перебуває в зоні їхнього ведення, слід згадати наукові дослідження героїзму у воєнному контексті. Вивченню соціальних функцій нагород за доблесть у збройних силах США в ракурсі героїчної поведінки на війні присвячено праці Г. Руш³⁷, К. Навата³⁸, С. Штормера³⁹. Дослідження випадкової вибірки ветеранів Другої світової війни показало, що нагороджені медалями «За

³⁴ Rusch H., op. cit.

³⁵ Goethals G. & Allison S., op. cit.

³⁶ Zachara-Szymańska M. The return of the hero-leader? Volodymyr Zelensky's international image and the global response to Russia's invasion of Ukraine. *Leadership*. 2023. Vol. 19. No. 3. P. 196-209. <https://doi.org/10.1177/17427150231159824>

³⁷ Rusch H., op. cit.

³⁸ Nawata K. A glorious warrior in war: Cross-cultural evidence of honor culture, social rewards for warriors, and intergroup conflict. *Group Processes & Intergroup Relations*. 2019. Vol. 23. Article 136843021983861. 10.1177/1368430219838615

³⁹ Rusch H. & Störmer C. An evolutionary perspective on war heroism. *Militaire Spectator*. 2015. Vol. 184. P. 140–150. URL: https://www.researchgate.net/publication/274321821_An_evolutionary_perspective_on_war_heroism

відвагу» досягають більшого успіху протягом усього життя. Під час порівняння відповідей американських ветеранів Другої світової війни, які не мають бойових нагород, з відповідями нагороджених Бронзовою зіркою, Срібною зіркою, Хрестом за визначні заслуги або Медаллю Пошани, було виявлено вищі рівні самооцінки лідерства, лояльності та готовності йти на ризик серед нагороджених бойовими нагородами солдатів. Дж. Стайн із колегами⁴⁰ провели низку опитувальних досліджень серед ізраїльських ветеранів Війни Судного дня (Yom Kippur War). Довгострокове спостереження за станом здоров'я військовослужбовців, які мають бойові нагороди, дає підстави вважати, що нагороджені ветерани мають вищу стійкість до посттравматичних наслідків. Контент-аналіз письмових матеріалів, залишених японськими льотчиками-камікадзе, доводить, що ці льотчики вважали свої самогубні дії шляхетними та виправданими заради захисту своєї країни від зовнішньої загрози⁴¹. Е. Стайс⁴² у своєму дослідженні, ґрунтуючись на моделі ідеального молодшого офіцера британської армії часів Великої війни, розвиває чотири основні ідеї: 1) концепція героїзму дає змогу об'єднати кілька типів мужніх або хоробрих вчинків, які досі в літературі розглядалися здебільшого незалежно один від одного; 2) для визначення героїзму необхідна наявність кількох компонентів – ризик, який супроводжує просоціальну поведінку, не може бути єдиним та беззаперечним компонентом у концепції героїзму; 3) героїзм не можна ототожнювати з просоціальною поведінкою, в основі якої лежать співчуття й альтруїзм; 4) підхід до розуміння героїзму лише як до просоціальної поведінки дає спрощене уявлення та оминає важливі (та іноді негативні) аспекти цього явища.

У своєму дослідженні концепції героїзму М. Стенлі з колегами⁴³ концептуалізують ярлик героя як широко поширений позитивний стереотип і вивчають можливі наслідки атрибутування цього ярлика військовим ветеранам. Спираючись на теорію позитивних стереотипів і використовуючи різні методи та схеми (кореляційні, квазіекспериментальні, експериментальні та медіативні), у праці було доведено, що ярлик «герой», хоч і призначений для вшанування військових ветеранів, може посилювати проблеми працевлаштування, з якими стикаються ветерани під час переходу до цивільної праці. Невідповідність між героїзацією військових

⁴⁰ Stein J. Y., Levin Y., Aloni R., & Solomon Z. Psychiatric distress among aging decorated and non-decorated veterans: The role of impostorism and loneliness. *Aging & mental health*. 2020. Vol. 24 No. 4. P. 582–590. <https://doi.org/10.1080/13607863.2019.1594164>

⁴¹ Orbell J. and Morikawa T. An Evolutionary Account of Suicide Attacks: The Kamikaze Case. *Political Psychology*. 2011. Vol. 32: P. 297–322. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2010.00808.x>

⁴² Stice E., op. cit.

⁴³ Stanley M. L., Shepherd S., & Kay A. C., op. cit.

ветеранів і підвищеним рівнем їх безробіття та неповної зайнятості виникає як наслідок приписування їм таких стереотипних якостей героя, як самовідданість та орієнтація на потреби інших, що призводить до такої ситуації на ринку праці, коли ветеранам пропонують обмежений набір відносно низкооплачуваних робіт, пов'язаних із самовідданістю, тобто у переважній більшості випадків позитивне ставлення суспільства до ветеранів не завжди матеріалізується у відчутні блага.

Слід також згадати накопичений досвід використання психолінгвістичних методів дослідження у вивченні концепції героїзму. Так, З. Кецер з колегами⁴⁴ провели картування соціальних уявлень про повсякденний героїзм та героїзм в умовах кризових та екстремальних ситуацій шляхом представлення їх у вигляді мереж, побудованих на основі вільних асоціацій. Результати засвідчили, що соціальна репрезентація повсякденного героїзму є більш централізованою і не може бути поділена на більш дрібні одиниці. Соціальна репрезентація героїзму в умовах кризових та екстремальних ситуацій була поділена на п'ять підгруп, атрибути яких зміщувалися від абстрактних характеристик до конкретних прикладів, наприклад, зазначення соціальних ролей і професій. Простежуючи, як змінюється сприйняття героїзму, дослідники дійшли висновку, що структури цих мереж демонструють помірну схожість, але при картуванні соціальних уявлень про повсякденний героїзм зв'язки між асоціаціями виявилися більш експліцитними.

Грунтовно розробленою є тематика, що спирається на когнітивний підхід і розкриває вплив гендерних стереотипів на концептуалізацію героїзму. Дослідники, які проводять аналіз репрезентації героїв у засобах масової інформації, стверджують, що образи героїв регулярно слугують прикладом гегемоністської маскулінності, котра виправдовує ієрархічні гендерні відносини між чоловіками й жінками, і підтверджують усталений культурний консенсус, згідно з яким «герой – це, безперечно, людина чоловічої статі»⁴⁵. Репрезентації героїв у засобах масової інформації слугують могутніми символічними моделями, за якими реальні люди оцінюються як достойні статусу та поваги⁴⁶. Хоча окремі дослідники ставлять під сумнів гендерну динаміку таких репрезентацій⁴⁷, інші

⁴⁴ Keczer Z., File B., Orosz G., Zimbardo P.G., op. cit.

⁴⁵ Lash J. *The hero: Manhood and power*. New York: Thames and Hudson, 1995. 338 p.

⁴⁶ Cree A. People want to see tears': military heroes and the 'Constant Penelope' of the UK's Military Wives choir. *Gender, Place & Culture*. 2019. Vol. 27. No. 2. P. 218–238. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2019.1615414>

⁴⁷ Dallacqua A. K., Low D. E. Cupcakes and Beefcakes: Students' Readings of Gender in Superhero Texts. *Gender and Education*. 2021. Vol. 33. No. 1. P. 68–85. <https://doi.org/10.1080/09540253.2019.1633460>

дедалі вважають їх відповідальними за узаконення певних очікувань суспільства щодо традиційних гендерних ролей⁴⁸. Під час взаємодії з цими репрезентаціями індивіди та групи опiniaються в рамках глибоко вкоріненої системної дискримінації. Навіть вигаданий світ супергероїв, який надає можливості для маніфестації максимальної андрогінності, не може відмовитися від сильних чоловіків, які рятують слабких жінок⁵⁰. На думку Б. Ліп та його колег⁵¹, навіть такі виняткові жіночі персонажі, як Диво-жінка, можуть сприяти відтворенню гегемоністського гендерного порядку, тісно пов'язаного з гетеросексуальністю, оскільки ці героїчні жінки часто залежать від чоловіків, які підтверджують їхню (гетеро) сексуальну привабливість та перемагають зло.

Висновки, отримані в дослідженнях, які використовують поведінковий підхід і спираються на психологічні концепції ризику/ризикованої поведінки та прояву емпатичної турботи про благополуччя інших людей, характеризуються меншою категоричністю стосовно того, що герой обов'язково має бути чоловічої статі. Дослідники стверджують, що припущення стосовно значущості статевих відмінностей для формування героїчної поведінки є абсолютно різними в теоріях, які наголошують на соціальних ролях, і в теоріях, які наголошують на еволюційних вподобаннях. На думку дослідників, якими б не були причини цих тенденцій, якщо героїзм вимагає як прийняття ризику, так і поведінкового вираження турботи про інших, було б розумно очікувати, що героїчна поведінка є найвищою мірою андрогінною⁵². Такі самі висновки мають пізніші дослідження. Наприклад, Е. Кінселла з колегами⁵³ стверджують, що поняття героїзму є достатньо гнучким, щоб вмістити як стереотипно чоловічі, так і жіночі моделі героїчної поведінки, а риси прототипного героя містять як агентурні риси, так і безкорисливе прагнення до діяльності на благо інших. Агентивні риси є стереотипно чоловічими і включають такі атрибути, як сильний, розумний, рішучий, амбітний,

⁴⁸ Храбан Т.Є., Самоїленко К.О. Висвітлення образів військовослужбовців в українських медіа в період російсько-української війни. *Український соціум*. 2023. № 2. Вип. 85. С. 145–167. <https://doi.org/10.15407/socium2023.02.145>

⁴⁹ Khraban T., Samoilenko K. Women warriors: representation of women's images in the Ukrainian media. Pp. 292–315 in *Man and law in the language of modern mass media: Scientific monograph*. Volume 1. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2025. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-554-9-16>

⁵⁰ Burch R. L., Johnsen L. Captain Dorito and the bombshell: Supernormal stimuli in comics and film. *Evolutionary Behavioral Sciences*. 2020. Vol. 14. No. 2. P.115–131. <https://doi.org/10.1037/ebs0000164>

⁵¹ Leap B., Kelly K., Stalp M. C. Me? A Hero? Gendered Work and Attributions of Heroism among Volunteers during the COVID-19 Pandemic. *Sociology*. 2022. 00380385221136035. <https://doi.org/10.1177/00380385221136035>

⁵² Becker S. W., Eagly A. H., op. cit.

⁵³ Kinsella E. L., Ritchie T. D., & Igou E. R., op. cit.

безкомпромісний, енергійний і хоробрий. Навпаки, риси, які необхідні для ефективної соціальної взаємодії, є стереотипно жіночими і включають такі якості, як безкорисливість, турбота, дружелюбність, співчуття і готовність діяти в інтересах інших. Очевидні гендерні відмінності в типах героїчної поведінки виявляються у сценаріях здійснення подвигу. Л. Ранкін і А. Іглі⁵⁴ вказують, що в сценаріях фізичного ризику і порятунку герої традиційно представлені чоловіками, оскільки вони часто володіють більшою фізичною силою і міццю. Героїзм, пов'язаний із фізичним ризиком, більшою мірою асоціюється зі стереотипно чоловічими якостями, такими як сила, влада, безстрашність, воля, авантюризм, швидкість мислення, витривалість. Для чоловіків, але не для жінок, ризиковані вчинки можуть принести великі вигоди в плані статусу і влади⁵⁵. Водночас в емпатичних сценаріях центральним компонентом героїзму є поведінка, яка пов'язана з допомогою іншим і піклуванням про людей – діяльність, що за своєю природою є скоріше соціальною, ніж агентною, і стереотипно приписується жінкам⁵⁶. Б. Ліп з колегами⁵⁷ зазначають, що, незважаючи на активне проведення досліджень, які вивчають гендерний аспект формування уявлень про героїзм, спостерігається недостатня кількість робіт, що присвячені схильності людей надавати статус «героя» іншим. На думку дослідників, ця тема заслуговує на більш пильну увагу, оскільки приписування героїзму тісно пов'язане з відтворенням і потенційним підривом гегемоністських гендерних порядків⁵⁸. Крім того, дослідження результатів процесу присвоєння героїчного статусу жінкам може допомогти змістити акцент з героїчних наративів на вивчення суспільних уподобань щодо героїв.

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз концептуалізації героїзму в українському суспільстві в умовах війни шляхом інтеграції дискурсивного аналізу публічного простору та психолінгвістичного вивчення асоціативних уявлень військової молоді, з урахуванням соціокультурних і гендерних параметрів, що визначають трансформацію цього феномена.

⁵⁴ Rankin L. E., & Eagly A. H. Is His Heroism Hailed and Hers Hidden? Women, Men, and the Social Construction of Heroism. *Psychology of Women Quarterly*. 2008. Vol. 32. No. 4. P. 414–422. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2008.00455.x>

⁵⁵ Salas-Rodríguez J., Gómez-Jacinto L., Hombrados-Mendieta I., & Del Pino-Brunet N. Applying an Evolutionary Approach of Risk-Taking Behaviors in Adolescents. *Frontiers in psychology*. 2022. Vol. 12. 694134. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.694134>

⁵⁶ Leap B., Kelly K., Stalp M. C., op. cit.

⁵⁷ Leap B., Kelly K., Stalp M. C., op. cit.

⁵⁸ Cree A., op. cit.

3. Дослідницький дизайн: дискурсивний та психолінгвістичний підходи

У дослідженні застосовано комплексний методологічний підхід, що передбачає інтеграцію дискурсивного та психолінгвістичного аналізу. Така комбінація методів забезпечує всебічне вивчення процесів концептуалізації героїзму, дозволяє зіставити суспільний дискурс із індивідуальними уявленнями та виявити гендерні й культурні особливості сприйняття героїзму в умовах війни. Застосування цього підходу дає можливість не лише систематично описати соціальні уявлення про героїзм, а й простежити механізми їхнього формування та вплив на підтримку ціннісних орієнтирів і морального духу суспільства. Матеріалом для проведення першого етапу дослідження послуговували оригінальний корпус письмових текстів, що відображають громадську думку українців з приводу жіночого героїзму. Корпус даних було сформовано з коментарів користувачів соціальної мережі «Фейсбук», зібраних на сторінках українських жінок-військовослужбовців, які перебувають безпосередньо в районах ведення бойових дій, а також з коментарів, зібраних в новинній стрічці щодо подій в Україні, де головними діючими особами є жінки. Основною вимогою для включення коментарів до корпусу даних була присутність у них ключових слів, що мають семантичний компонент 'героїзм', а саме: 'подвиг', 'відвага', 'хоробрість', 'мужність', 'геройство' та інші. Відповідно до вищевказаних вимог було відібрано 647 одиниць тексту ($n = 647$). Додатково проведено психолінгвістичний експеримент серед військової молоді. Участь у ньому взяли 104 курсанти та слухачі Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут (вік 19–25 років; 93 чоловіки та 11 жінок). Цей експеримент дозволив вивчити індивідуальні уявлення про героїзм і забезпечив можливість порівняння результатів дискурсивного та психолінгвістичного підходів.

4. Війна і героїзм: від суспільних наративів до особистісних уявлень

На першому етапі за допомогою програми аналізу тексту SEO (<https://advego.com/text/seo/>) з корпусу даних, що відображають громадську думку українців про жіночий героїзм, було виокремлено слова, що, з одного боку, містять семантичний компонент 'героїзм', а, з іншого, відображають особистісні характеристики, які лежать в основі героїчної поведінки. Представники українського суспільства впевнено ідентифікують жіночий героїзм через агентивні характеристики, але важливість особистісної характеристики «самовідданість» (частотність 3,01%), свідчить, що люди чутливі до героїчних дій, в яких на перше місце ставляться колективні

інтереси, наприклад, лояльність військовому колективу та готовність пожертвувати собою заради спільного блага. Така концептуалізація героїзму характерна для колективістських культур, у яких самовідданість виступає основною характеристикою героїзму, а статус герою надається людині яка жертвує собою заради інших і служить іншим.

Для виявлення специфіки концептуалізації жіночого героїзму досліджуваний корпус письмових текстів було піддано тематичному аналізу. На підґрунті аналізу типу ризику, з яким стикаються жінки під час демонстрації героїчної поведінки, було виявлено категорії героїнь, до типажів яких українське суспільство найбільше тяжіє, а відтак потребує на поточному етапі історичного періоду. Тип ризику «загроза життю і здоров'ю» співвідноситься з військовослужбовцями, які в умовах кризових та екстремальних ситуацій виконують обов'язки військової служби на рівних умовах із чоловіками. Тип ризику «соціальна самопожертва» співвідноситься з такими типажми героїнь, як 1) політична або військова лідерка. Суспільство чекає від них дій, спрямованих на виведення країни з глибокої системної кризи, спричиненої війною, і приписує їм якості, що вважаються необхідними для об'єднання нації та керівництва країною; 2) жінка, яка продовжує рухатися вперед, незважаючи на перешкоди та невдачі, досягає успіху завдяки навичкам критичного мислення, здатності до розв'язання проблем, адаптивності, вмінню самостійно навчатися та здобувати нові знання. Володіння цими навичками робить такий типаж героїні соціальним і моральним прикладом для інших; 3) викривальниця. Це – охоронниця суспільства, яка, діючи всередині системи (організації), виконує свої громадянські обов'язки та інформує суспільство про неправомірну або неетичну діяльність. Слід відзначити паритет типів ризику «загроза життю і здоров'ю» і «соціальна самопожертва» в концептуалізації жіночого героїзму. На другому етапі дискурсивного підходу корпус даних було знову поділено на тематичні групи. Цього разу підставою для поділу послугували наявні в українському суспільстві нерелфлексовані уявлення (стереотипи) про різні боки героїзму, які виникають у результаті когнітивного процесу – стереотипізації. В основі таких уявлень лежить звичка мислити шаблонно та надання переваги простоті у виборі, що призводить до втискування уявлень про різні боки феномена у звичні когнітивні рамки. Корпус даних, що відображають громадську думку українців про жіночий героїзм, було поділено на чотири тематичні групи «Прототипний герой», «Архетипний герой», «Просоціальний герой», «Герой повсякденності». Найбільш репрезентованими є ТГ «Прототипний герой» і «Архетипний герой», що об'єднують 92,4% усіх аналізованих патернів і характеризуються

контекстно-специфічними, багатовимірними мінливими наборами атрибутів, які якнайкраще відображають ідею архетипу. Однак, хоча прототипи і схожі на архетипи, є відмінність, яка полягає в тому, що за прототипового підходу героїня розпізнається завдяки таксонометрії внутрішніх, особистісних характеристик, які є істинно героїчними (рішучість, хоробрість, моральна цілісність, мужність, наполегливість, справедливість), а за архетипового підходу героїню ідентифікують з огляду на сценарій подвигу в оповіданні про боротьбу і перемогу (надздібності, унікальність, самопожертва, мудрість, бунтарство). Можна припустити, що в ситуації війни суспільство як ніколи потребує ідеї, згідно з якою Великий Герой жертвує своїм життям заради Великої Мети, що пояснює домінування у свідомості людей колективних психічних форм і тяжіння до архетипних і прототипних типів героїв. Жіночий героїзм легко вписується в когнітивні рамки прототипного героя, оскільки мужність як головна прототипова характеристика героїзму не пов'язана з фізичною силою людини, а сприймається як непохитне рішення боротися і чинити опір, але не обов'язково у фізичному сенсі, а як проява внутрішньої спонуки до самостійних активних дій попри можливі наслідки. Мужність виникає зі зв'язку зі справою, нею рухають мотивація, любов, відданість, співчуття або пристрасть⁵⁹.

Дещо інша ситуація була виявлена під час спроби узгодити жіночий героїзм з його архетипними характеристиками. Деякі коментарі намагаються спростувати можливість концептуалізації жіночого героїзму в рамках архетипного підходу або наділити його негативною конотацією: *За 7 днів на позиції без можливості помитися так виглядати не можливо. Не иначе, як вона – відьма!!!*. На думку Т. Аупітак⁶⁰, архетипний сюжет здійснення подвигу завжди був покликаний підкреслити ієрархічні відносини між жіночністю та маскулінністю. Гегемонні маскулінні герої, прагнучі продемонструвати свої маскулінні атрибути, найчастіше спираються на жіночий персонаж «Дівчина в біді», який зазвичай характеризується такими рисами, як пасивність, покірність, доброта, безпорадність і залежність. Їхня роль в оповіданні полягає в тому, щоб підкреслити суспільні очікування, покладені на жінок. Таке зображення часто призводить до того, що жіночі персонажі нагадують принцесу, яка чекає на порятунок від чарівного принца, що, зрештою, обмежує їхні

⁵⁹ Kinsella E. L.; English A., and McMahon J., op. cit.

⁶⁰ Aupitak T. Feminist Quest Heroine: Female Superheroines and Deconstruction of Male Heroism. *REDEN. Revista Española De Estudios Norteamericanos*. 2023. Vol. 5. No. 1. P. 109–127. <https://doi.org/10.37536/reden.2023.5.2153>

потенційні асоціації з героїзмом⁶¹ і сприяє підтриманню патріархального гендерного порядку, тісно пов'язаного з гетеросексуальністю⁶². Вміщення героїчних дії жінок в концептуальні рамки архетипного героя підриває ієрархічні гендерні відносини між чоловіками та жінками⁶³. Однак, це може сприйматися як загроза соціально-статусним і статусно-рольовим позиціям чоловіків у суспільстві, що проявляється в дискурсі спробою заперечення можливості наповнення концепту «архетипний герой» фемінінними смислами. Слід зазначити, що досліджуваний дискурс відображає менш актуальні очікування маніфестації в жіночому героїзмі смислів, що належать до уявлень про соціально-емоційний зв'язок з іншими людьми, альтруїстичну поведінку, спорідненість, приналежність, які характерні для концептуалізації просоціального героїзму и героїзму повсякденності. Це може свідчити не про те, що кризи та потрясіння спричинили відхід українського суспільства від принципів емпатії (уміння дослухаючись до почуттів і потреб інших людей, не навішувати ярликів), а про те, що воно потребує лідерів, які можуть повести за собою націю чи надихнути рух за громадянські права і свободу, і суспільство не відкидає ідею про те, що такими лідерами можуть бути жінки. Таким чином, ця робота підтверджує висновки, зроблені в попередніх дослідженнях героїзму, згідно з якими поняття героя є доволі гнучким⁶⁴, а героїчні концепції не є статичними, вони зазнають змін під впливом широкого культурного та історичного контексту⁶⁵.

Таким чином, період потрясінь і криз розширює варіативність вибору героїв за рахунок ослаблення ролі гендерної приналежності в атрибуціях героїзму. Героїзація та приписування героїчного статусу жінкам потенційно може свідчити про зростання толерантності суспільства в його готовності приймати героїв різної статі та визнання переваги індивідуальної ідентичності над традиційними гендерними стереотипами. В українському суспільстві концептуалізація жіночого героїзму характеризується високим рівнем агентності. Безпосередній фізичний ризик, пов'язаний з участю у військових діях, є важливим визначальним елементом у концептуалізації жіночого героїзму. Героїчний ризик, пов'язаний із допомогою іншим

⁶¹ Aupitak T., op. cit.

⁶² Leap B., Kelly K., Stalp M. C., op. cit.

⁶³ Храбан Т.С. Архетипні аспекти образу героя в сучасному українському неінституційному військовому дискурсі. *Соціальні комунікації: теорія і практика*. 2021. № 12. Вип. 1. С. 83–97. <https://doi.org/10.51423/2524-0471-2021-12-1-2>

⁶⁴ Kinsella E. L.; English A., and McMahon J., op. cit.

⁶⁵ Khraban T. Developing a Well-balanced Military Identity among Female Military Personnel. *Polish Sociological Review*. 2024. Vol. 225. No. 1. P. 69–82. <https://doi.org/10.26412/psr225.04>

і турботою про людей, починає розглядатися не в руслі альтруїзму, а руслі домінування (політична або військова лідерка, викривачка). Оскільки сучасне суспільство як ніколи потребує сильних харизматичних особистостей, здатних вивести країну з глибокої системної кризи, спричиненою війною, жіночий героїзм починає вмішуватися в когнітивні рамки архетипного та прототипного героїв, а концептуалізація жіночого героїзму зміщується у бік лідерських якостей, які вважаються необхідними для об'єднання нації та керівництва країною. Ця тенденція, з одного боку, демонструє прогрес у забезпеченні рівного визнання героїчного статусу обох статей. Але, беручи до уваги нівелювання в концептуалізації жіночого героїзму смислів, які належать до уявлень про соціально-емоційний зв'язок з іншими людьми, альтруїстичну поведінку, спорідненість, приналежність, які характерні для концептуалізації просоціального і повсякденного героїзму, можна припустити, що наявні відмінності гендерної репрезентації в героїчному дискурсі будуть лише зміцнюватимуться, а не долатися.

На другому етапі дослідження було проведено психолінгвістичний експеримент серед військової молоді. Асоціації, отримані на слово-стимул «герой», були поділені на чотири теми: «Архетипний герой», «Прототипний герой», «Просоціальний герой», «Герой повсякденності». Наповненість теми «Архетипний герой» свідчить, що у військовій субкультурі архетип героя є добре відомим і поширеним, та забезпечують готову основу для ідентифікації героїв. Феномен архетипізації передбачає, що частина респондентів при розпізнаванні героїв спирається на колективний досвід. К. Юнг розглядає ідею колективного досвіду таким чином: «Існує стільки ж архетипів, скільки типових ситуацій у житті. Нескінченне повторення закарбувало ці переживання в наші психічні структури, але не у вигляді образів, наповнених змістом, а ... у вигляді форми без змісту, яка являє собою лише можливість певного типу сприйняття і дії»⁶⁶. К. Юнг стверджував, що частина психіки, яка називається «колективним несвідомим», є сховищем латентних або потенційних образів, що ґрунтуються на еволюційній історії людини. Ці латентні образи є архетипами. Говорячи про латентні або потенційні образи, К. Юнг мав на увазі, що від самого початку вони не усвідомлюються, але можуть бути активовані, коли досвід достатньою мірою відповідає одному з них⁶⁷. Домінування у свідомості частини респондентів колективних психічних форм призводить до того, що вони ідентифікують як героя ту людину, яка, долаючи природний страх або без особливих зусиль, здійснює вчинки, що виходять за межі можливостей

⁶⁶ Jung C. G. Collected works of C.G. Jung, Vol. 9 (Part 1): Archetypes and the collectiveunconscious. Princeton, NJ: Princeton University, 1969. 480 p.

⁶⁷ Jung C. G., op. cit.

звичайної людини та є недосяжними для інших (*страх, супергерой, надздібності*). Ця характеристика натякає, що не можна вимагати від усіх людей діяти як герої, тому героїзм не є обов'язком (*не я*). Такий підхід свідчить про психологічну неготовність частини військовослужбовців до здійснення вчинків, що виходять за межі дій, які вимагає військовий обов'язок. Однак, лише одним домінуванням у свідомості колективних психічних форм не можна пояснити тяжіння частини респондентів до архетипного героя. Ми припускаємо, що в ситуації війни військовослужбовці як ніколи потребують ідеї, що великий герой жертвує своїм життям заради великої мети (*жах, смерть, біль, самопожертва*). Використання певних архетипів є реакцією на усвідомлення своєї смертності. Щоб подолати паралізуючу тривогу або жах, людина прагне сприймати себе значущою для суспільства. У зв'язку з цим архетип героя пропонує осмислену, впорядковану і сталу концепцію сенсу життя. Крім того, в архетипі героя закладена переконаність, що смерть може бути подолана тими, хто бореться за утвердження високих моральних цінностей. Оскільки наша свідомість наповнена нескінченною кількістю архетипових патернів⁶⁸, то респондентів може приваблювати якийсь певний архетип героя. Надання респондентами переваги та вибір серед безлічі латентних архетипових образів тих об'єктів, людей і переживань, які відповідають принципам їхнього світогляду, свідчить про афективну або емоційну валентність архетипів. Нами було виявлено, що найближчими та найпривабливішими для респондентів є архетипи «Класичний герой», який вирізняється з-поміж інших людей завдяки унікальному таланту чи здібностям (*плащ, богатир, Титан, гладіатор, слава*), «Бунтар», який має сильне почуття справедливості та відмовляється приймати існуючий стан речей, причому він може виступати в ролі антигероя (*Джокер, Антон Чигур, Райан Гослінг*), «Коханець» (*коханець, кохання, щастя, казка*), «Наставник/мудрець» (*мудрість, розумний, Бог, творець*).

Асоціації, об'єднані у групу «Прототипний герой», представляють «контекстно-специфічні, багатовимірні нечіткі набори атрибутів»⁶⁹, які якнайкраще відображають ідею архетипу. Однак, хоча прототипи й схожі на архетипи, є відмінність, яка полягає в тому, що в разі архетипового підходу герой ідентифікується з огляду на сценарій подвигу в розповіді про боротьбу і перемогу, а в разі прототипового підходу герой розпізнається завдяки таксонометрії особистісних рис (*сильний, рішучість, незламний, відчайдушний, мужність, хоробрість, один в полі воїн, сила духу, досконалість*,

⁶⁸ Jung C. G., op. cit.

⁶⁹ Hogg M. A. A Social Identity Theory of Leadership. *Personality and Social Psychology Review*. 2001. Vol. 5. No. 3. P. 184–200. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0503_1

незалежний). Асоціації групи «Прототипний герой» (фільм, книга, Мікі Маус, Доріан Грей, герої Marvel, капітан Америка) вказують, що значна кількість героїв прийшли до нас із коміксів, телебачення чи кіно. Вигадані персонажі мають чітко окреслені характеристики, з меншою кількістю недоліків і слабкостей, ніж реальні люди, що робить їх особливо прототипними та впізнаваними. Як найбільш прототипові героїчні риси респонденти виділяють рішучість, хоробрість, моральну цілісність, мужність, переконаність, справедливість. Таким чином, частина респондентів, які використовують прототиповий підхід, визначають героя як людину, яка, володіючи кращими людськими чеснотами, діє заради відстоювання важливих морально-етичних цінностей. Такі герої «можуть мотивувати й спрямовувати активність як на досягнення, так і на правильні вчинки»⁷⁰. Ми можемо припустити, що важливість прототипного героя для військовослужбовців полягає в тому, що він має багато спільного з концепцією військового лідерства. Тяжіння до прототипного героя у військовому середовищі може бути пояснене з погляду потреби ідентифікації себе з іншою людиною, що є прикладом ефективності, у спробі стати більш схожим на нього.

Асоціації, об'єднані у групу «Просоціальний герой», відображають уявлення респондентів про героя, який має розвинені риси милосердя та співчуття, для якого важливе відчуття соціально-емоційного зв'язку з іншими людьми (жертвовність, друг, вірність, потрібний, душа, добра душа, добрий, любов, довіра, вірний, щиросердність). Водночас героїзм корелюється з альтруїзмом та емпатією, які визначаються як «емоційний стан, викликаний проблемою іншої людини, інтерналізація (засвоєння) норм, що закликають діяти в інтересах інших, як-от норма взаємності, норма любові до людей, норма соціальної відповідальності, а також побудова особистих зв'язків, наприклад, дружби та симпатії, ставлення до іншої людини як до автономної цінності». У надзвичайній ситуації війни спонуканням до дії є імпульсивна реакція, зумовлена впливом соціалізації та виховання, які примушують до реагування⁷¹. Асоціації, об'єднані у групу «Просоціальний герой», можна розглядати як об'єктивний показник оцінки просоціальної та альтруїстичної поведінки групи респондентів. Можна стверджувати, що поведінка респондентів, чії асоціації входять до групи «Просоціальний герой», у разі надзвичайної ситуації наблизатиметься до «виконання таких умов: визнання потреби (чужої), визнання того, що ця потреба може бути задоволена, визнання

⁷⁰ Goethals G. & Allison S., op. cit.

⁷¹ Kohen A., Langdon M., Riches B. R. The Making of a Hero: Cultivating Empathy, Altruism, and Heroic Imagination. *Faculty Publications: Political Science*. 2017. Vol. 88. URL: <http://digitalcommons.unl.edu/poliscifacpub/88>

власної відповідальності, оцінювання витрат для надання допомоги»⁷². Феномен просоціальної та альтруїстичної поведінки слід розглядати в його цілісності зі специфікою діяльності збройних сил. М. Бодзяни і Р. Калужний зазначають, що така поведінка «виявляє всі бажані характеристики для такого специфічного інституту, як збройні сили. Вимоги, що висуваються до військовослужбовців, і які описані не тільки в кодексах честі різних збройних сил, а й у статутах і настановах, надають альтруїзму інституціональний характер. Це підкріплюється необхідністю формування безкорисливості, співробітництва та взаємодопомоги, що є вкрай важливими у воєнних діях і за їх межами. Це означає, що альтруїзм (хоча й не в буквальному сенсі) є притаманним або принаймні має бути притаманним кожному військовослужбовцю»⁷³.

Асоціації, об'єднані у групу «Герой повсякденності», свідчать, що під час війни репрезентаціями повсякденного героя є люди, які не асоціюються з особливими рисами характеру чи видатними здібностями, їхній подвиг часто залишається непоміченим, бо він уже не сприймається як здійснений за умов критичної ситуації, тому що ця ситуація набуває довготривалого характеру і стає буденністю (*українець, ветеран, пенсіонер, Україна, чоловік, люди, Азов, блокадник, Бахмут, Азовсталь, лікар, людина*). Кодування асоціацій у такі категорії, як «робота», «військова служба», «стійкість», «волонтерство», дає змогу виокремити локальні контексти, в яких проявляється повсякденний героїзм, і визначити специфічні характеристики героя. Безпосередній фізичний ризик, у якому перебувають усі жителі України, зусилля мирних мешканців щодо виживання в умовах війни, масова мобілізація до лав збройних сил створюють умови, за яких поняття «герой» і «героїзм» набувають загальнонаціонального характеру. Усвідомлення респондентами своєї залученості в критичну ситуацію, учасниками якої є пересічні люди, і вихід з якої не обов'язково передбачає виняткові моральні якості чи здібності, може бути «джерелом натхнення і спонукання пересічних людей до усвідомлення власного потенціалу героїчної поведінки»⁷⁴. Можна припустити, що респонденти, які віддають перевагу повсякденному героїзму, можуть виявитися успішнішими в плані адаптації до стресу, збереженні свого психічного й емоційного благополуччя в складних і негативних ситуаціях⁷⁵.

⁷² Bodziany M., Kałużny R. Pro-Social and Altruistic Behaviors of Military Students in Random Events. *Journal of Academic Ethics*. 2021. Vol. 19, P. 555–569. <https://doi.org/10.1007/s10805-021-09393-6>

⁷³ Bodziany M., Kałużny R., op. cit.

⁷⁴ Keczer Z., File B., Orosz G., Zimbardo P.G., op. cit.

⁷⁵ Khraban T. Perceptions of Heroes and Heroism among Ukrainian Military Youth. *Polish Sociological Review*. 2025. Vol. 230. No. 2. P. 181–192. <https://doi.org/10.26412/psr230.05>

ВИСНОВКИ

У результаті аналізу виявлено, що героїзм в українському суспільстві набуває багатовимірного характеру та трансформується під впливом соціокультурних і гендерних чинників. Дискурсивний аналіз показав активне формування образів жіночого героїзму, які поступово виходять за межі стереотипів, хоча бар'єри у культурній свідомості зберігаються. Ключовою рисою у публічному дискурсі є самовідданість у поєднанні з мужністю, рішучістю та патріотизмом, особливо в образах військовослужбовиць і лідерок. Психолінгвістичне дослідження засвідчило орієнтацію військової молоді на універсальні, позагендерні моделі героїзму, пов'язані з моральними чеснотами, альтруїзмом і стійкістю. Виокремлено чотири моделі: архетипного, прототипного, просоціального та героя повсякденності. Порівняння результатів двох підходів підтвердило спільне визнання самопожертви як провідної риси героїзму. Водночас суспільний дискурс характеризується гендерною диференціацією, тоді як молодь схильна до універсалізму. Отримані результати демонструють взаємозв'язок між суспільними наративами та індивідуальними уявленнями, що формують сучасний образ героїзму.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується концептуалізація героїзму в українському суспільстві в умовах війни з урахуванням соціокультурних і гендерних чинників. Метою стало поєднання дискурсивного аналізу публічного простору та психолінгвістичного вивчення уявлень військової молоді. Дискурсивний аналіз показав активне формування образів жіночого героїзму, які виходять за межі традиційних стереотипів, хоча культурні бар'єри ще зберігаються. Центральною характеристикою у публічному дискурсі є самовідданість у поєднанні з мужністю та патріотизмом. Психолінгвістичне дослідження виявило перевагу універсальних моделей героїзму, не пов'язаних із гендером, із наголосом на моральних чеснотах, альтруїзмі та стійкості. У структурі асоціацій виокремлено чотири моделі: архетипного, прототипного, просоціального та героя повсякденності. Порівняння двох підходів засвідчило провідне значення самопожертви й водночас різницю у рівні гендерної диференціації, що формує багатовимірний образ героїзму в сучасному соціумі.

Література

1. Храбан Т.Є. Архетипічні аспекти образу героя в сучасному українському неінституційному військовому дискурсі. *Соціальні комунікації: теорія і практика*. 2021. № 12. Вип. 1. С. 83–97. <https://doi.org/10.51423/2524-0471-2021-12-1-2>

2. Храбан Т.С., Самойленко К.О. Висвітлення образів військовослужбовців в українських медіа в період російсько-української війни. *Український соціум*. 2023. № 2. Вип. 85. С. 145–167. <https://doi.org/10.15407/socium2023.02.145>
3. Allison S. T., and Goethals G. R. *Heroes: What They Do and Why We Need Them*. New York: Oxford University Press, 2010. 20 p.
4. Allison S. T., Goethals G. R. Now he belongs to the ages. The heroic leadership dynamic and deep narratives of greatness. Pp. 167–183 in G. R. Goethals, S. T. Allison, R. M. Kramer, & D. M. Messick (eds). *Conceptions of leadership: Enduring ideas and emerging insights*. New York : Palgrave Macmillan, 2014.
5. Allison S. T., & Green J. D. Nostalgia and Heroism: Theoretical Convergence of Memory, Motivation, and Function. *Frontiers in psychology*. 2020. Vol. 11. Article 577862. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.577862>
6. Aupitak T. Feminist Quest Heroine: Female Superheroines and Deconstruction of Male Heroism. *REDEN. Revista Española De Estudios Norteamericanos*. 2023. Vol. 5. No. 1. P. 109–127. <https://doi.org/10.37536/reden.2023.5.2153>
7. Becker S. W., Eagly A. H. The heroism of women and men. *The American psychologist*. 2004. Vol. 59. No. 3. P. 163–178. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.3.163>
8. Bodziany M., Kałużny R. Pro-Social and Altruistic Behaviors of Military Students in Random Events. *Journal of Academic Ethics*. 2021. Vol. 19. P. 555–569. <https://doi.org/10.1007/s10805-021-09393-6>
9. Bray P., & James P. Reviewing the Heroic Experience: A Humanistic and Existential Counselling Perspective. *Heroism Science: An Interdisciplinary Journal*. 2019. Vol. 4. <https://doi.org/10.26736/hs.2019.01.06>
10. Burch R. L., Johnsen L. Captain Dorito and the bombshell: Supernormal stimuli in comics and film. *Evolutionary Behavioral Sciences*. 2020. Vol. 14. No. 2. P.115–131. <https://doi.org/10.1037/ebs0000164>
11. Cree A. People want to see tears’: military heroes and the ‘Constant Penelope’ of the UK’s Military Wives choir. *Gender, Place & Culture*. 2019. Vol. 27. No. 2. P. 218–238. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2019.1615414>
12. Dallacqua A. K., Low D. E. Cupcakes and Beefcakes: Students' Readings of Gender in Superhero Texts. *Gender and Education*. 2021. Vol. 33. No. 1. P. 68–85. <https://doi.org/10.1080/09540253.2019.1633460>
13. Efthimiou O. *The hero organism: advancing the embodiment of heroism thesis in the twenty-first century*. Handbook of Heroism and Heroic Leadership, 2016. 24 p.

14. Franco Z. E., Blau K., & Zimbardo P. G. Heroism: A conceptual analysis and differentiation between heroic action and altruism. *Review of General Psychology*. 2011. Vol. 15. No. 2. P. 99–113. <https://doi.org/10.1037/a0022672>
15. Goethals G. & Allison S. Making Heroes: The Construction of Courage, Competence, and Virtue. *Advances in Experimental Social Psychology*. 2012. Vol. 5 No. 46. P. 183–235. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-394281-4.00004-0>
16. Goethals G.R. and Allison S.T. Mystery and Meaning: Ambiguity and the Perception of Leaders, Heroes, and Villains. *The Romance of Heroism and Heroic Leadership* / Eds. G.R. Goethals, and S.T. Allison. Emerald Publishing Limited, Bingley, 2019. P. 7–39. <https://doi.org/10.1108/978-1-78756-655-220191002>
17. Hogg M. A. A Social Identity Theory of Leadership. *Personality and Social Psychology Review*. 2001. Vol. 5. No. 3. P. 184–200. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0503_1
18. Hoyt C. L., Allison S. T., Barnowski A., & Sultan A. Lay theories of heroism and leadership: The role of gender, communion, and agency. *Social Psychology*. 2020. Vol. 51. No. 6. P. 381–395. <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000422>
19. Keck B., Compton L., Schoeneberg C., Compton T. Trauma Recovery: A Heroic Journey. *Heroism Science*. 2017. Vol. 2. No. 1. Article 5. <https://doi.org/10.26736/hs.2017.01.05>
20. Keczer Z., File B., Orosz G., Zimbardo P.G. Social Representations of Hero and Everyday Hero: A Network Study from Representative Samples. *PLoS ONE*. 2016. Vol. 11. No. 8. e0159354. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0159354>
21. Khraban T. Developing a Well-balanced Military Identity among Female Military Personnel. *Polish Sociological Review*. 2024. Vol. 225. No. 1. P. 69–82. <https://doi.org/10.26412/psr225.04>
22. Khraban T. E., & Silko O. V. Combat and military-professional stress: the influence of emotions and emotional states on the choice of coping strategies. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*. 2022. Vol. 8. P. 71–87. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2022-8-6>
23. Khraban T. Perceptions of Heroes and Heroism among Ukrainian Military Youth. *Polish Sociological Review*. 2025. Vol. 230. No. 2. P. 181–192. <https://doi.org/10.26412/psr230.05>
24. Khraban T., Samoilenko K. Women warriors: representation of women's images in the Ukrainian media. Pp. 292–315 in *Man and law in the language of modern mass media: Scientific monograph*. Volume 1. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2025. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-554-9-16>
25. Kinsella E. L., Ritchie T. D., & Igou E. R. Zeroing in on heroes: A prototype analysis of hero features. *Journal of Personality and Social*

Psychology. 2015. Vol. 108. No. 1. P. 114–127. <https://doi.org/10.1037/a0038463>

26. Kinsella E. L.; English A., and McMahon J. Zeroing in on Heroes: Adolescents' Perceptions of Hero Features and Functions. *Heroism Science*. 2020. Vol. 5 No. 2. P. 1–45. URL: <https://scholarship.richmond.edu/heroism-science/vol5/iss2/2>

27. Kohen A., Langdon M., Riches B. R. The Making of a Hero: Cultivating Empathy, Altruism, and Heroic Imagination. *Faculty Publications: Political Science*. 2017. Vol. 88. URL: <http://digitalcommons.unl.edu/poliscifacpub/88>

28. Lash J. *The hero: Manhood and power*. New York: Thames and Hudson, 1995. 338 p.

29. Leap B., Kelly K., Stalp M. C. Me? A Hero? Gendered Work and Attributions of Heroism among Volunteers during the COVID-19 Pandemic. *Sociology*. 2022. 00380385221136035. <https://doi.org/10.1177/00380385221136035>

30. Nawata K. A glorious warrior in war: Cross-cultural evidence of honor culture, social rewards for warriors, and intergroup conflict. *Group Processes & Intergroup Relations*. 2019. Vol. 23. Article 136843021983861. 10.1177/1368430219838615

31. Peabody B., & Jenkins K. *Where have all the heroes gone? The changing nature of American Valor*. Oxford University Press, 2017. 256 p.

32. Rankin L. E., & Eagly A. H. Is His Heroism Hailed and Hers Hidden? Women, Men, and the Social Construction of Heroism. *Psychology of Women Quarterly*. 2008. Vol. 32. No. 4. P. 414–422. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2008.00455.x>

33. Ross S. L. Who Put the Super in Superhero? Transformation and Heroism as a Function of Evolution. *Frontiers in psychology*. 2019. Vol. 9. Article 2514. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02514>

34. Rusch H. & Störmer C. An evolutionary perspective on war heroism. *Militaire Spectator*. 2015. Vol. 184. P. 140–150. URL: https://www.researchgate.net/publication/274321821_An_evolutionary_perspective_on_war_heroism

35. Rusch H. Heroic behavior: A review of the literature on high-stakes altruism in the wild. *Current opinion in psychology*. 2022. Vol. 43. P. 238–243. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2021.07.024>

36. Salas-Rodríguez J., Gómez-Jacinto L., Hombrados-Mendieta I., & Del Pino-Brunet N. Applying an Evolutionary Approach of Risk-Taking Behaviors in Adolescents. *Frontiers in psychology*. 2022. Vol. 12. 694134. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.694134>

37. Schindler S., Pfattheicher S., Reinhard M. & Greenberg J. 'Heroes aren't always so great!' – Heroic perceptions under mortality salience. *Social*

Influence. 2019. Vol. 14. No. 3-4. P. 77–91, <https://doi.org/10.1080/15534510.2019.1656668>

38. Schindler S., Pfattheicher S., Reinhard M. & Greenberg J. ‘Heroes aren’t always so great!’ – Heroic perceptions under mortality salience. *Social Influence*. 2019. Vol. 14. No. 3-4. P. 77–91, <https://doi.org/10.1080/15534510.2019.1656668>

39. Stanley M. L., Shepherd S., & Kay A. C. Heroization and ironic funneling effects. *Journal of personality and social psychology*. 2023. Vol. 125. No. 1. P. 29–56. <https://doi.org/10.1037/pspa0000336>

40. Stein J. Y., Levin Y., Aloni R., & Solomon Z. Psychiatric distress among aging decorated and non-decorated veterans: The role of impostorism and loneliness. *Aging & mental health*. 2020. Vol. 24 No. 4. P. 582–590. <https://doi.org/10.1080/13607863.2019.1594164>

41. Stice E. Leading like lions: The model junior officer in the Great War and a critique of present-day mainstream leadership models. *Leadership*. 2023. Vol. 19 No. 5. P. 431–455. <https://doi.org/10.1177/17427150231198767>

42. Zachara-Szymańska M. The return of the hero-leader? Volodymyr Zelensky’s international image and the global response to Russia’s invasion of Ukraine. *Leadership*. 2023. Vol. 19. No. 3. P. 196-209. <https://doi.org/10.1177/17427150231159824>

Information about the author:

Khraban Tetiana Yevgenivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English Language,
State University of Information and Communication Technologies
7, Solomyanska str., Kyiv, 03110, Ukraine